

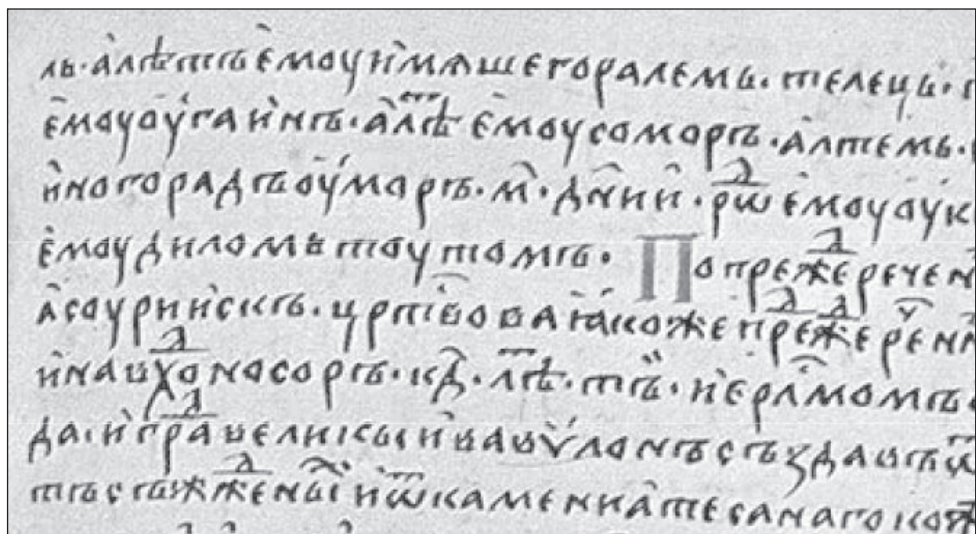
КУЛТУРНИ И РЕЛИГИОЗНИ ВРЪЗКИ НА АСПАРУХОВИТЕ ПРАБЪЛГАРИ С ДРЕВНИТЕ НАРОДИ НА МЕСОПОТАМИЯ

Иван Танев Иванов
Тракийски университет

Резюме. В статията се посочват доказателства за транскавказки връзки в културата и религията на прабългарите от Северното Прикавказие с народите в Месопотамия. На първо място, това са три от названията на боговете-планети от бронзовата розета от Плиска, срещащи се и в надпис от Мурфатлар и върху новонамерен медальон от Североизточна България: Анишър (Юпитер, Янкул-овчар), Ае (Месец) и Тхе (Меркурий), които нямат индоевропейски паралели, но съвпадат с названията на тези богове при шумери (Аншар – Юпитер, и Ае, Еа – Месец) и семити (Кохеб – Меркурий). Названията на други три планети – САН (Сатурн), СОН (Слънце) и УОН (Венера, Яна) върху розетата от Плиска също са близки до съответните месопотамски названия, но имат индоевропейски паралели. Старобългарските думи *врач*, *балий*, *вражалец* и *влъх(ва)* се представят като прабългаризми, етимологически възхождащи до асировавилонските думи *bars* (да видя, проверя) и *bāru* – жрец-прорицател. В подкрепа на тезата се посочват и особеностите на прабългарското художествено изкуство, писмени знаци, календар, погребална практика и вярвания, гадане чрез т.нар. „велик ключ на Соломон“ и по вътрешностите на жертвени животни и техниката на строеж с каменни квадри, които имат близки паралели с културата на месопотамските народи.

Keywords: Protobulgarians, Pliska, bronze rosette, planets-deities, Mesopotamian civilization

Съществуват няколко документа, в които средновековните българи се свързват, макар и неясно, с древното месопотамско царство Вавилон, наричано понякога Халдея. За разлика от сериозните издания по история в популярната литература, тези документи широко се коментират (Мутафчиев, 1993: 37; Попов, 2003; Цонев, 2004).

Фиг. 1. Именник на българските владетели. Извадка от Погодиновия препис от края на XVI век. Съхранява се в Петроградската обществена библиотека под № 1437, лист 72а – 73.

Първият от посочените документи е т.нар. *Именник на българските владетели* (Попов, 1866). Текстът на документа е вмъкнат в сборника от древни исторически хроники „Елински и римски летописец“ в края на старозаветната „Четвърта книга на царете“ точно в частта за асирийските владетели. Именникът представлява списък с имената на българските владетели от Авитохол до Умор и завършва със следното неясно изречение: „По-напред от така наречените асирийски царе царува 24 години, както казахме, и Навухудоносор“ (фиг. 1). В този документ най-ранните български владетели от Авитохол до Умор са наречени асирийски, а царувалият преди тях Навухудоносор е вероятно известният цар на Вавилон Небухаднеззар II (Nabukudurri-usur) (1126 – 1103 г. пр. н. е.).

Второто свидетелство е известната унгарска легенда, записана от хрониста Кезан – придворен секретар на унгарския крал Ласло VI Кун. В нея произходът на българите (наследници на Хунор) и унгарците (наследници на Мадяр) се извежда от смесването на племената Белар, управлявани от рода Дуло и живеещи в Меотия край Азовско море, с племена, заселили се в Персия по времето на царството Вавилон: „Когато започнало смесването на езиците (след срутването на Вавилонската кула), великанът Менрот се преселил в Евилатските земи, наричани Персия, неговата жена Енет му ражда двама сина, Хунор и Мадяр... Веднъж по време на лов в степта пред

Хунор и Мадяр изскочила кошута. Те я подгонили, но тя се скрила в меотидските мочурища. Дълго я преследвали, но не могли да я открият. След като пребродили мочурището, видели, че мястото е подходящо за отглеждане на добитък. Върнали се при баща си и получили неговото съгласие да се поселят в мочурището, наречено Меотида... Обикаляйки местата, на едно пусто място се натъкнали на останалите вкъщи без мъжете си снахи и внуци на Белар. Те ги метнали ведно с богатствата им на конете и ги отвлекли. Заедно с децата заловили и двете дъщери на княз Дуло. За едната се оженил Хунор, а за другата – Мадяр. От тези жени водят началото си всички хуни и маджари...“.

Третият документ е съчинението на Улрих Рихентал „Хроника на Констанцкия събор“, писано около 1420 г. по повод Вселенския събор, състоял се в немския град Констанца между 1414 и 1418 г. В края на съчинението се представя списък от няколкостотин герба на участници в събора и на християнски държави от Европа. В списъка присъства и т.нар. „император на България“, който е в същото време и „цар на Халдея“ („Keiser von Bulgarien und Rex Caldeorum“.) Представен е с два герба – единия на България, другия на Халдея. Двата герба вероятно са създадени от самия „български император“ – най-вероятно от Константин II Асен Страцимир (1397 – 1425 г.), защото в писмо от 1404 г. унгарският крал Сигизмунд го нарича „Константин, прославен император на България“.

Защо Константин се е титулувал цар на Халдея? Българските владетели от Средновековието никога не са си присвоявали титли на далечни и небалкански държави. В Западна Европа по това време обаче често се е срещала такава практика като например титли от вида „господар на Барбария“ (т.е. Берберия – Северна Африка), „крал на Африка“ и т.н. Въпросното „Rex Caldeorum“ трябва да се приеме като използване на възможностите на тогавашната западноевропейска титулна практика за повдигане на престижа на „българския император“, чиято държава е току-що завладяна от османските турци. Дали титлата Rex Caldeorum е била само куха фраза и защо точно такава титла е избрана? Вероятно нейният притежател е имал някакво историческо и културно основание, за да представи себе си и народа си по този начин пред тогавашния елит на Европа.

Съгласно данните на Б. Клайнер (1977) първото заселване на българите на юг от Дунава става още през 507 г. в земите на дн. Южна Албания и Македония. Това заселване е описано в няколко старинни летописа на старобългарски език (Национална библиотека „Кирил и Методий“, ръкопис № 773; Църковен ръкопис „Летописец 1672 г.“ с № 774 от сбирката на НБКМ; Среднеболгарский перевод хроники Константина Манасии, София, 1988, 228-229): „При този цар Константин дойдоха българите през река Дунав.

Многочислени, даже безбройни, те (българите) изпълниха цялата земя дори до Драч... тъй като българите и персите и влъхвите са едно и също и всички те са на тази земя преселници“. Смисълът на добавката „българите и персите и влъхвите са едно и също и всички те са на тази земя преселници (пришълци)“ досега не е разкрит, но се изказват мнения, че фразата изразява някакъв вид (културна, религиозна?) връзка между прабългари, перси и халдеи (влъхви).

Обикновено изказаните по-горе, както и още няколко значително по-недостовърни връзки българци – халдеи, се коментират по твърде спекулативен начин. Целта на настоящото съобщение е да се посочат по-конкретни и солидни свидетелства за съществуването на културна и религиозна връзка между основателите на българската държава – Аспаруховите прабългари от Северното Прикавказие, и древните народи на Месопотамия.

Най-древната цивилизация в Стария свят е създадена от шумерите, които населяват южната част на Месопотамия в периода при бл. 3500 – 2300 г. пр. н. е. След това шумерите са завладени от акадците, които възприемат тяхната клиновидна писменост и религиозна система. Акадците възприемат шумерските божества, като сменят някои от техните имена със свои. Шумерският език престава да бъде говорим, но се съхранява като език на жреците, известни като халдеи. Поради това в по-старата западноевропейска литература (Maspero, 1903) самите шумери се наричат халдеи (chaldeae). Акадците, на свой ред, са завладени от други, родствени на тях семитски народи – вавилонци и асирийци. Вавилонците населяват южната част на Месопотамия, докато асирийците – земите по горното течение на реките Тигър и Ефрат, в съседство с Южен Кавказ. Това дава възможност за пряк контакт и културен пренос от месопотамските народи в посока към народите на Кавказ и тези северно от Кавказ, част от които са сарматите от Птолемеевата Стара Сарматия. Точно в тази Стара Сарматия е документирана и земята Patria Onoguria – родината на Аспаруховите българци.

Създаването на Вселената според известния шумеро-акадски епос „Ену-ма Елиш“ е описано с клинопис в т.нар. „Седем плочки на Сътворението“. Накратко то е предадено така: „В началото на времената, когато нито горе имало небе, нито тук долу земя, във Всемира се въртели само прастарите води: Апсу, сладката вода, и Тиамат, големият солена океан. Съзидателното божествено слово все още не било призовало нищо от безименността. От единението на Апсу и Тиамат, древните хаоси от мъжки и женски пол, се родили Лахму и Лахаму. Те дали живот на висината и дълбината – на небето Аншар и земята Кишар. Аншар и Кишар дали живот на владетеля на небето Ан. Ан създал силния, смел и мъдър бог Еа“ (Редер, 1980: 59; Вулли, 1961: 65; Белов и Щерков, 2000: 23, 45 – 47, 205 – 207).

Боговете Аншар („владетел на небето“) и Кишар („владетел на земята“) са първични, но не и главни богове на шумерите. Имената им произлизат от основните шумерски думи „ан“ = „небе“, „ки“ = „земя“ и „шар“ = „владетел“. Техният син Ан обаче – богът на небето, става главен бог при шумери и акадци. От връзката между Ан и богинята на земята Ки (т.е. майка му Кишар, известна още и като Енки) се родили боговете на плодородието Инанна (шум. „господарка на небето“) и Енлил или Инлил (шум. „господар на ветровете“). В имената Енки, Енлил (Инлил) и Инанна се съдържат други важни шумерски думи: „ен“ или „ин“ = „господар“, „нин“ = „господарка“ и „лил“ = „вятър“.

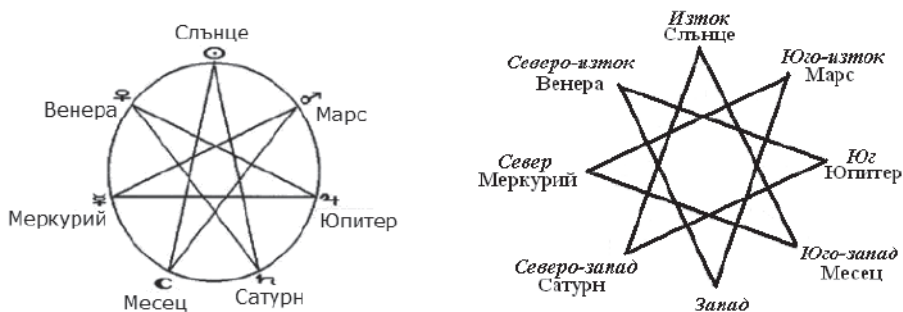
Първоначално Еа (шум. „къща“) е бог на водите и моретата, а Син е богът на Месеца. В следващите векове, вероятно под впечатление на приливите и отливите, които се причиняват от Месеца, Еа измества Син и става бог на Месечината.

Въпреки смяната на населението основните богове, унаследени от шумерите, запазват своето място в пантеона на Месопотамия, като с времето изменят своята роля и имена. Още при шумерите богът на месечината – Еа, е известен и като Ае, Айа. Богинята на любовта и плодородието – Инанна, е известна като Еанна, Анунит, Иннин, Нан, Нана. Шумерският бог Ан при акадците се нарича Ану, Анум, Анту, макар че при акадците и другите семити „небе“ е „шами, сами“. Богът на Слънцето при шумерите е Уту, чието име при акадците и следващите семити се променя на Самаш (Семеш, Шамаш), което в семитските езици означава „слънце“. Богинята Инанна носи името Иштар при акадците и Истар, Ештар, Астартата при асирийците. Богът Аншар се нарича Ашшур, Асур при асирийците и Мардук при вавилонците.

От всички месопотамски народи най-развити космологични представи имали вавилонците в периода от V в. пр. н. е. до III в. Според тях небесните светила биват неподвижни (звезди) и „блуждаещи“ (планети – гр.). Първите планети за тези народи са две – Слънцето и Месеца, но по-късно са добавени още пет – Сатурн, Юпитер, Марс, Венера и Меркурий. Вавилонските жреци също са наричани халдеи, отгук и самите вавилонци понякога са наричани халдеи. Процесът на астрализация на месопотамските божества започнал още при шумерите, но добил завършен вид при вавилонците. Богът Семеш се асоциирал със Слънцето, Еа се асоциирал с Месеца, Аншар (Асур) – с Юпитер, Инанна (Иштар) – с Венера, Нергал – с Марс, Нинурта – със Сатурн, Набу – с Меркурий. Месеца в годината също носели имена на богове (Крамер 1965: 93). На основа на тези си представи халдеите открили т.нар. Зодиакален небесен кръг, по който се движат седемте планети, а в неговия център поставили Земята. Халдейците измерили периодите на обикаляне на всяка планета по Зодиакалния кръг и изобретили седемдневната седмица. С цел отгатване на волята на боговете те изобретили специален инструмент – седемлъчна розета, известна като Соломонов ключ. Вавилонска-

та традиция да се наричат планетите с имена на богове се предава на други древни народи – перси, индийци и гърци, от гърците обичаят се предава на римляните. Праславяните се запознават с тези угасващи вече представи при контакта си с вече християнизираната Източна Римска империя. Представените по-долу данни показват, че българите на север от Кавказ също усвояват тези представи много по-рано и в по-силна степен вероятно посредством продължителните си и тесни връзки с месопотамските народи – главно асирийците и техните наследници.

Съвсем друга представа за астрономическата картина на света създават древните китайци. До първите няколко века на новата ера те не са познавали Зодиакалния кръг и никога не са обожествявали планетите. За тях най-впечатляваща и важна била Полярната звезда, тъй като близо до нея се проектира земната ос на въртене и всички небесни светила се въртят около тази звезда с период едно денонощие. Поради това древните китайци са обожествили Полярната звезда и са вярвали, че техният бог пребивава в частта от небесната сфера близо до тази звезда. В това отношение е важно да се разбере към кой кръг от астрономически представи са се придържали прабългарите – към тези на древните китайци или към тези на древните месопотамски народи. Представените по-долу факти подкрепят втората възможност.

Фиг. 2. Вляво – Великият ключ на Соломон, вдясно – осмолъчна звезда от Индия (раху-чакра)

Халдейските астрономи изобразявали седемте планети като лъчи на седемлъчна розета, която използвали като инструмент за гадания и предсказания. Подреждането на планетите по лъчите на розетата ставало по два модела – планетарен и хармоничен. Розетата, използваща планетарния модел, е известна в Месопотамия като „Великия ключ на Соломон“ и като „халдейски ред“ (фиг. 2). Тя е описана в библиотеката на Ашшурбанипал – владетел на Асирия в VII в. пр.н.е. Според Ал Бируни (1030 г.) подобна звезда е из-

ползвана в древна Индия под названието „лунен кръг“ (раху-чакра) (Ильин, 1958: 4 – 13) – фиг. 2. Халдейското подреждане на планетите по лъчите на розетата се основава на скоростта, с която всяка планета се движи спрямо неподвижните звезди на Зодиакалния кръг. Сатурн е „Бащата на Времето“, защото от всичките 7 планети той се движи с най-бавна скорост и обикаля Зодиака за около 30 години. Непосредствено до лъча на Сатурн в посока, обратна на часовата стрелка, е лъчът на Юпитер. Юпитер се смята за „Цар на боговете“ и „Владетел на Зодиакалния кръг“ (по еврейски Бел-Збул), защото неговият период на обикаляне е 12 години, колкото е броят на зодиакалните съзвездия от неподвижни звезди. Всяка година той се премества от едно съзвездие в друго и така описва един „царски път“, по който са длъжни да се движат и останалите планети-богове. Следващият лъч е на Марс (период на обикаляне 2 години), следващият – на Слънцето (1 година), Венера (225 денонощия), Меркурий (88 денонощия) и накрая на Месеца (фиг. 2).

При хармоничния модел планетите се редуват в кръг според поредността на техните дни в седмицата, което обаче е смятано за погрешно и е ползвано рядко от древните месопотамски астрономи.

Освен планетите металите също са имали божествен характер за древните народи на Месопотамия. На тази основа на всяка планета, съобразно нейния цвят и характера на съответстващото ѝ божество, се съпоставял определен метал. На червеникавия Марс – бога на войната, се съпоставяло желязото, от което се правят мечовете (символ на войната, устойчивостта и благородството). На слабата и женствена Венера – медта (мек метал със зеленикав цвят – цвета на растенията и символ на любовта и плодородието), на сребърноблестящия Месец – среброто (символ на пари, богатство, мечти и мъдрост), на обаяния в пурпурен цвят Юпитер – калаят (символ на царственост, оттук цветът багър е бил предопределен за царете!), на златножълтото Слънце – златото (символ на светлината, здравето и красотата), на най-бързата планета Меркурий – живакът (оттук идва названието Меркури, „живак“ на английски – символ на изменчивостта, търговията и предприемачеството, но и на писмеността), и на мъртвешкосинкавия Сатурн – оловото (тежък, сиво-черен цвят, символ на земята, земеделието, по-късно, предопределения край, смъртта и разрушението).

С помощта на Великия Соломонов ключ халдейските астрономи (астролози) проверявали коя планета-бог управлява даден ден и час и с това са се мъчели да отгатнат какъв ще бъде изходът от дадено събитие. Как е ставало това?

Всяка планета управлява по един ден от седмицата. Например нека днес е денят на Месеца (понеделник). Тръгвайки от лъча на Месеца и като се движим по страната на хептаграмата (фиг. 2), стигаме до деня на Марс (вторник), от там стигаме до следващия лъч – на Меркурий (сряда), после Юпи-

тер (четвъртък) и т.н., докато се върнем в изходното начало на седмицата.

Планетите обаче управляват и часовете на денонощието. В древна Месопотамия новото денонощие и броенето на часовете е започвало с изгрева на Слънцето. Може би неслучайно същото правило е важало и във Второто българско царство (Андреев, 1999: 175), а може би и в Първото. Ако например днес е денят на Юпитер – четвъртък, първият час от денонощието ще се управлява от тази планета, също и седмият, четиринадесетият и 21-ят час от това денонощие. Денонощието има 24 часа, 24 – 21 прави 3 часа. Така че, за да определим коя планета ще управлява следващия ден – петък, трябва да се преместим от Юпитер обратно на часовата стрелка на 3 лъча. Стигаме до Венера, която управлява следващия ден – петък, а също и 2, 8, 15 и 22 час от четвъртъка. По същия алгоритъм определяме, че 3, 9, 16 и 23 час от четвъртъка се управляват от Сатурн, а 4, 10, 17 и 24 час – от Слънцето.

Най-вероятно подобен инструмент за предсказване, използван по сходен на посочения начин, е и седемлъчевият бронзов медальон-розета от Плиска – най-значителният паметник на духовната култура на прабългарите (фиг. 3). Той е намерен през 1961 г. във воден басейн до капище (Vaklinov, 1978). Най-напред В. Бешевлиев (1981: 23) изказва хипотезата, че розетата е инструмент за гадаене, а знаците и лъчите на розетата са свързани със седемте планети. Много български и чужди изследователи са представили опити за разчитане на знаците върху розетата. Някои автори предполагат, че знаците са алано-прабългарски букви (Добрев, 1992), други оприличават тези знаци на идеограми (Овчаров, 1995), криптограма с гръцки букви (Георгиев, 1992), сирийски букви (Панайот Иванов, 2005) и т.н.

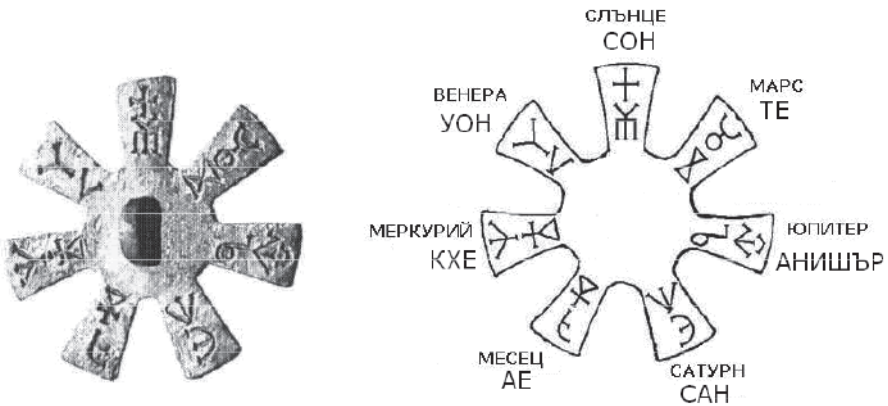
Преди повече от 5 години авторът на тази статия предложи прочит на знаците по розетата от Плиска и тълкуване на получените думи (Иванов, 2006; 2007; 2008), които са представени на фиг. 3. Прочитът беше основан на три предположения.

1. Всеки знак върху лъчите е фонема (буква) с определено звуково съдържание. Тези и много други прабългарски знаци, открити в пределите на Първото българско царство по времето около християнизацията, са почти идентични с буквите на т.нар. донско-кубанска (алано-касожка) писменост, характерна най-вече за салтово-маяцката култура от VII – X в. Тази писменост е изследвана подробно от изтъкнатия руски филолог и учен Георгий Турчанинов, който стига до извода, че „при средновековните осетинци от Крим, Северен Кавказ и Подонието, независимо от това, как се наричат – алани, аси или яси, е съществувала единна писменна култура“ (Турчанинов, 1990: 29 – 35). Според този изследовател донско-кубанските буквени знаци по начин на изписване и фонетична стойност представляват варианти на финикийското писмо и неговите арамейски производни (Турчанинов, 1971: 66). Същият извод се налага и по отношение на прабългарските буквени

знаци¹⁾, представени в табл. 1²⁾, които са останали извън полезрението на Г. Турчанинов.

2. Знаците, поставени върху всеки отделен лъч на розетата, изписват в цял или съкратен вид названието на съответната планета-бог. Названията се четат радиално, от вън навътре.

Фиг. 3. Вляво – седмолъчна бронзова розета от Плиска. Вдясно – прочит на надписите по лъчите на розетата (Иванов, 2006; 2007; 2008). Лъчът на Слънцето е избран съгласно (Алексиев – Хофард, 2001), а подреждането на планетите е според т.нар. халдейски ред.

3. Приема се изказаното по-рано предположение (Алексиев–Хофард, 2001: 251), че знакът „+“ върху един от лъчите на розетата отбелязва лъча на Слънцето, а значението на останалите лъчи е съгласно планетарния модел, т.е. съгласно халдейския ред (фиг. 2).

За целта на настоящото съобщение ще използваме вече публикувания наш прочит на седемте думи по лъчите на розетата (Иванов, 2006; 2007; 2008), в който ще направим само една малка корекция.

1. Надписът върху лъча за Слънцето е **+Ж**. Вторият знак има известна фонетична стойност – ОН (табл. 1), но тази на първия знак е неясна. Като самостоятелен знак, кръстът „+“ е служел като соларен символ при много древни народи (кавказки нахчи, балканските пеони). При прабългарите кръстът „+“ и косият кръст – „X“, също са символи на Слънцето. Тези знаци са букви в много древни писмени системи. В протоабхазкото писмо знакът „+“ е буква с фонетична стойност „Т“, а при финикийците и етруските буквите „+“ и „X“ са предавали звука „Т“. В критското писмо знакът „X“, а в протосинайското писмо знакът „+“, имат звукова стойност „Т“. В секелска-

В българския език глаголят „да се съмне, съмва се“ означава „става сутрин, утро е, слънцето изгрява, денят започва“, от тук диалектното „съм-нало“ = „сутрин, утро, видело, виделина, развиделяване“. Семантичната основа „съм“ на глагола „съмва се“ и производните му думи съвпадат омофонно и смислово с прабългарското СОМ – Слънце. Съществува подобна дума в иранските езици и санскрит: в осетински *som*, ягнобски *sīn*, санскрит *sānu*, персийски *sanat, sana*, тохарски *tsonko* – „утро, изгрев на слънцето“. От сравнението с тези думи може да се предположи, че българското *съмна* произлиза от езика на прабългарите и е родствено със СОН – Слънце.

2. Надписът върху лъча на планетата Сатурн е $\in \text{A}$. Първият знак има фонетична стойност „С“, а вторият – „АН“ (табл. 1). Ако допуснем назалност (както при персите, виж по-долу) вторият знак може да се произнася „АМ“. Надписът се чете САН или САМ. Вавилонското и еврейското название на Сатурн и на съботата е било Sabbath. Това название, изцяло или в променена форма, е усвоено от повечето древни народи. Например при готите то е звучало без промяна – Sabbath (Lehmann, 1986: 289 – 290). При много други народи от Стария свят обаче има промяна, която се състои в прехода на -bb- в -mb- и в опростяване или отпадане на последната сричка. Така при персите названието е звучало като Shambe (но се пише Shanbe!), а на простонароден латински като Sambat. От простонародното латинско Sambat е образувано старофренското Samed (от тук днешното Samdi – денят на Sam, събота) и старогерманското Sam (от тук Samstag – денят на Sam, събота). За унгарците и румънците съботата е съответно szombat и sîmbata. Според Константин Багрянородни централната част на древния Киев се наричала Самбат. При индийците названието на Сатурн е било Sani, подобно на названието при французи и немци – Sam. Виждаме, че надписът върху лъча от розетата, отговарящ за Сатурн, съвпада с най-широко използваното от народите по това време опростено вавилонско название на планетата Сатурн – Sam, Sani.

3. Надписът върху лъча на „бялата планета“ – Венера е $\Upsilon <$. Първият знак се чете като „У“ или „В“ (табл. 1), а вторият – като „О“. Като цяло, надписът се чете УО (ВО), но ако отново допуснем назалност (или съкращение), той вероятно се е произнасял като УОН или ВОН. Формата УОН (ВОН) е близка до корена на наименованията на Венера при древните иранци и арменци (Анахит), латини (Venus) и шумери (Ианна, Еанна). При китайците Венера се наричала „Ян“, което на китайски означава „бяла“. При осетините – потомци на родствените на прабългарите алани, „аен“ означава „майка, баба“ (Абаев, 1958: 148), в индоиранските езици „ани, иани“ – жена, „йони“ – утроба. При древните германци Венера е влизала в групата богове, известни като Vanir (van – ед. число). УОН е близко до наименованието „Яна – Янка“, с което в българския фолклор се нарича планетата Венера. В старобългарския (църковнославянски) език планетата Венера се е нари-

чала Аонеша (Миклошич и др., 1899: 7; Дяченко, 2005: 20). Следователно прабългарското название УОН за Венера има много успоредици сред названията на древните народи и е добре документирано и съхранено в езика на средновековните и съвременните българи.

4. Прабългарското название върху лъча на Марс е $\text{У}\text{X}$. Първият знак се чете „Г“, а вторият – „Е“ (табл. 1). Получената дума ТЕ е близка до названието на планетата Марс при древните германци – *Tiu, Tiw, Tiwas*. Същевременно върховният езически бог при адигите – древен народ, съседен на кавказките българи, се е наричал Тха, което също е близко до горното название.

Представените дотук четири названия на планети върху розетата от Плиска са близки и даже съпадащи с подобните названия в голям брой тогавашни народи на Стария свят, както месопотамски, така и индоевропейски. Поради тази причина, независимо че някои от тези названия имат, а други могат да имат месопотамски произход (сравни сходните европейски и месопотамски названия за Сатурн и Слънцето), те не изтъкват никаква по-особена и пряка връзка на прабългарите с халдеите. Обаче следващите три названия действително показват, че между халдеи и прабългари е имало непосредствена културна връзка, отколкото тази на халдеите с останалите народи на Европа.

5. Първото по-особено название е това върху лъча на планетата-бог Месец (Луна) 𐎠𐎡 , който в разгърнат, хоризонтален вид може да се представи като 𐎠𐎡 . Първият знак от надписа допуска два прочита – като „В“ (Добрев, 2002: 1) или като „А“ (Турчанинов, 1971, табл. XXXI,1). В посочените публикации (Иванов, 2006; 2007; 2008) беше избран първият вариант и 𐎠 пишът беше прочетен като ВЕ. Според Турчанинов първата (горна) руна 𐎠 се среща в надписи от Маяцкото градище и може да се прочете като А. Възможността първата руна от този надпис да се чете като А беше посочена от д-р Ж. Войников (2011: 136). Вероятно в случая по-правилният начин на четене на надписа върху лъча на Месеца е АЕ или АЯ. Разчетеното название съвпада с древното шумерско название на Луната – *Ae*, което има няколко близки форми на изписване: *Aôš, Iaôš, Ia, Ea, Hea, Hoa* (Maspero, 1903). Утвърдената форма на тази шумерска дума е *Ea*, което обикновено се превежда като „къща“, „водна къща“, предвид на това, че първоначално *Ea* е изобразяван като божество, надвесено над водна бездна, от която са произлезли всички живи същества. В по-късни времена *Ea* става бог на Месечината, а негов символ е полумесецът. Традиционно чак до времената на асирийците със същата шумерска дума „*ea*“, трансформирана в „*e*“, се наричали и храмовете на боговете.

6. Второто по-особено название е това върху лъча на Юпитер – главния зодиакален бог, известен с прозвищата „Владетел на небето“, „Повелител на

боговете“⁴, „Владетел на зодиакалния кръг“, „Пастир на планетите“. Авторът на розетата е обърнал особено внимание на този надпис, изписвайки го с три отделни знака $\begin{matrix} \text{𐎗} \\ \text{𐎗} \\ \text{𐎗} \end{matrix}$ (табл. 1). Всъщност тези три знака представляват пет руни и две лигатури:

Представен в разгърнат хоризонтален вид и четен от ляво надясно, надписът изглежда така: $\text{𐎗} \text{𐎗} \text{𐎗}$. Първият знак се среща и в надписа за Сатурн (виж по-горе) и се чете АН. Вторият знак съдържа две руни, свързани чрез лигатура, и се чете ИШ (табл. 1). Третият знак също съдържа две свързани руни и се чете ЪР. Окончателно този надпис се чете АНИШЪР и вероятно това е прабългарското название на планетата-бог Юпитер. Главният успех на този прочит и основата, върху която се гради настоящото съобщение, е фактът, че същото название е използвано за бога на гърма, светкавиците, бурите, дъждовете и плодородието и на планетата Юпитер при шумери (Аншар, Ансар) и асирийци (Ашшур, Асур). На езика на шумерите АНШАР означава „повелител на небето“ и съдържа думите АН (небе) и ШАР (САР, СИР – властелин, господар) (Мелетинский, 1990: 672).

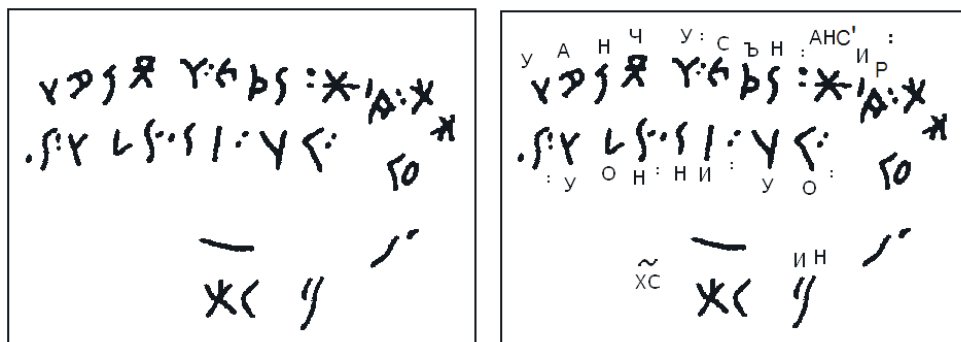
Известното политическо противоборство между родствениите вавилонци и асирийци намерило израз и в религиозното противопоставяне между тях. Шумерският бог на висините Аншар (Юпитер) бил главен бог за двата народа, но под различни имена – Асур при асирийци и Мардук (Merodach) при вавилонци. Съответно главните храмове в столиците на двете държави – Асур и Вавилон, били посветени съответно на боговете Асур и Мардук (Афанасьев, 1991). Вероятно името на град Асур и етнонима на асирийците (и на днешните сирийци) произлизат от името на главния бог на асирийците – Асур, чието име пряко произлиза от името на шумерския бог Аншар. Не само названието на главния бог, но и неговите храмове в Асирия се наричали по шумерски „е-шар“ = „къща на владетеля“ (Авдиев, 1970: 58, 17, 30). Това мощно шумерско наследство в Асирия, за разлика от Вавилон, може би е причината за пренос на много стари шумерски названия на север от Кавказ при прабългарите – например това на главните прабългарски богове Анишър и Еа³), които напълно отсъстват при древните европейски народи гърци и римляни.

Много важна особеност на религиозните представи на шумерите и по-късните месопотамски народи е това, че богът-планета Аншар – Асур (Юпитер) се представял и обрисувал като овчар, който пасе стадото от богове върху пасището на небето (Maspero, 1903: 15). В българската народна митология, народни песни и предания планетата Юпитер се възпява под името Янкул – овчар, който също е пастир и водач на звездите (планетите). Българското име на Юпитер – Янкул, е очевиден фонетичен вариант на Анишър, а образът му на „пастир на планетите“ в българската народна митология напълно съвпада с този от месопотамската религия. Тези две съвпадения подкрепят

съществуването на транскавказки мост, по който са прехвърляни астрономически и религиозни представи между асирийци и прабългари.

Вероятно прабългарското название АНИШЪР е било говорим, широко употребяван термин при средновековните българи. За това говорят не само съхранената му форма Янкул и образът му на „пастир на планетите“, но и следните факти. В известната книга „Historia Polonica“ (1460 г.), написана от Ян Длугош, се казва, че в езическите времена полските славяни наричали Юпитер *Yęsza* (Йенша) (Токарев, 1982: 454). В съвременния албански език денят на Юпитер – четвъртък, се нарича „е Enjte – денят на Енйете“ – денят на Анишър. Тези названия – полското *Yęsza* и албанското Enjte, могат да се разглеждат като пряка заемка от езика на средновековните българи, тъй като тогавашните поляци и предците на албанците са преки съседи на Първото българско царство.

7. Надписът върху лъча на Меркурий е $\Upsilon \pm$. Първият знак се чете „КХ“, а вторият като „Е“ (табл. 1). Общият прочит е „КХЕ“. Древните египтяни наричали тази планета Собкоу, а в Скандинавия и Германия тя била известна като Один. От гръцкото Хермес е образувано нейното латинско название – Меркурий. Очевидно названието КХЕ – Меркурий няма аналози в езиците на древните европейски народи. Възможно е обаче това название да има връзка с думата за звезда при древните семити. Тъй като Меркурий е най-близката до Слънцето планета, тя се вижда като звезда, разположена много близко до Слънцето при неговия изгрев и залез. По тази причина древните семити (вавилонци, евреи) наричали Меркурий „звезда на Слънцето“, при евреите – „кохав хама“ или само звезда – „кохав“ (Ал-Бируни, 1957). „Звезда“ на иврит е „кохав“, на арабски – „кохаб“, а на арамейски – „кохеб“. Най-вероятно КХЕ е съкратен вариант на „кохеб, кохав“ – звезда.

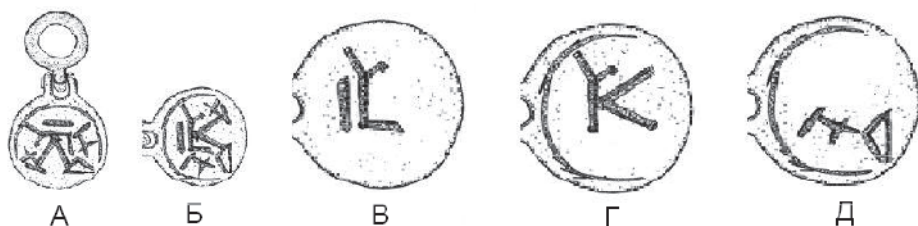
Фиг. 4. Вляво – надпис от с. Басараб – Мурфатлар (Beschevliev, 1977) и неговата транскрипция на кирилица (вдясно).

Основателен е въпросът дали розетата от Плиска не е случайно попаднал в Плиска чуждестранен инструмент за гадаене и не са ли нейните знаци съвършено непознати на старите българи? Разсъжденията за надписа върху лъча на Юпитер – Анишър опровергават това съмнение. Освен това комбинации от знаци, подобни на тези върху розетата от Плиска, са намерени и на други места в Североизточна България и Добруджа. Такива знаци се четат и в надпис (Бешевлиев, 1979) от раннохристиянския манастир до с. Бесараб – Северна Добруджа (фиг. 4), а също и върху новонамерен (Дончева и Николов, 2011) оловен амулет от Североизточна България (фиг. 5). Прочитът на надписа от Мурфатлар се улеснява от факта, че неговите думи са разграничени с двоеточия. Авторът на тази статия наскоро предложи прочит на посочения надпис от Мурфатлар (Иванов, 2007), който привеждаме на фиг. 4 с една корекция. В прочита се използваха няколко вече разчетени думи от друг автор (Добрев, 1992: 54 – 55, 144). Новото в прочита е, че се обърна внимание на нов елемент – името на Христос, открито с типичния християнски знак тилда (фиг. 4, долу в центъра), което съвършено променя смисъла на прочита:

УОНЧУ⁴) (планетите): СЪН (Сон, Слънцето), АНСИР (Анишър, Юпитер), УОН (Уон, Венера) ..... ХР ИН⁵) (Христос управлява)

Смисълът на тази фраза е признанието, че: „Нашите доскорошни богове – планети се управляват от Христос“. Вероятно надписът от Мурфатлар е правен от български монаси наскоро след покръстването на българите. Така преведен, надписът буквално повтаря някои евангелски текстове, в които Исус Христос се описва като господар на седемте небесни планети или на седемлъчна звезда, всеки лъч от която отговаря на определена планета. В надписа се четат същите названия на планети, както и в розетата от Плиска, но в този случай понякога са използвани други знаци със сходно фонетично значение.

Както съобщават авторите, публикували амулета, няколко комбинации от негови знаци могат да се видят и върху розетата от Плиска. Това е демонстрирано на фиг. 5, където комбинациите от знаци за Слънцето, Венера и Месечината при розетата се открояват съвсем ясно и върху оловния медальон. Авторите считат, че още няколко знака върху медальона съвпадат с подобни знаци върху розетата. Нещо повече, те съобщават за съществуването в различни места на Североизточна България на подобни комбинации от знаци: Y< (надпис на Венера до пещера в Мадара, по Г. Фехер), IYF (надпис от некропола Варна-2, по Ж. Аладжов) и др.

Фиг. 5. Съвпадение между знаците върху оловен медальон – амулет от Североизточна България (А) със знаци от розетата от Плиска. В положение Б медальонът е завъртян на 90°. В положение В са отстранени всички резки освен тези, очертаващи знака на Слънцето YI . В положение Г са отстранени всички резки освен тези, очертаващи знака на Венера Y< . В положение Д са отстранени всички резки освен тези, очертаващи знака на Месечината. Самата Месечина е отбелязана като полумесец вляво.

Горните примери показват, че посочените комбинации от знаци върху розетата от Плиска са били широко известни и използвани за изписване на названията на главните прабългарски богове върху значителна територия около главните центрове на езическа България. Това потвърждава тезата, че розетата от Плиска представлява прабългарски вариант на известния в древна Месопотамия „Велик ключ на Соломон“. Това се подкрепя от тридесет и петия отговор на папа Николай I по допитванията на българите (Дечев, 1940: 65), в който се съобщава, че българите, когато отивали в сражение, имали обичай да съблюдават дни и часове, за да има сражението щастлив изход. Фактът, че в столицата на езическа България се е използвал типичен „халдейски“ инструмент за гадаене по дни и часове, показва тесни връзки и подобия между религиозните представи и практика на прабългарския елит с тези на месопотамските жреци – халдеи.

От прочита на планетарни названия върху розетата могат да се направят интересни заключения. Първо, седемте названия на планетите-богове върху розетата от Плиска са съвършено различни от имената на древноегипетските богове (Амон, Ануkis, Ануbис, Бает, Шу, Характес, Харсафес, Хатор, Гор, Исида, Хнум, Хонсу, Монту, Мут, Нефертум, Нейт, Нехбет, Нефтида, Опурис, Осирис, Уаджит, Птах, Сатис, Себек, Сесмет, Селкис, Сет, Сонар, Тот), но са близки или сходни с подобните названия при някои европейски, индоирански и месопотамски народи. Второ, за разлика от първите четири названия върху розетата названията АНИШЪР, АЕ и КХЕ не се срещат при старите народи на Европа и Предна Азия, но съвпадат с названията на съ-

ответните богове и планети при древните месопотамски народи – шумери, акадци, асирийци, евреи. Горните наблюдения показват, че прабългарите са можели да заимстват тези названия от месопотамски народ, с който те са имали по-близък контакт. Такъв народ могат да бъдат само асирийците, известни и като халдейци, които са запазили много елементи на най-ранната шумерска религия. Тяхната страна непосредствено граничи с Южен Кавказ, а културата им бележи връх в периода V в. пр. н. е. – III в. В териториално и времево отношение прабългарите биха могли да встъпят в контакт с асирийците и да заимстват от тях посочените шумерски названия и религиозни представи – АНИШЪР – пастир на планетите и АЕ, а също и семитското название „кохеб“ – КХЕ. Формата на много прабългаро-алански знаци – например тези за звуковете „ан“, „ш“, „щ“, „п“, „н“ (табл. 1), е пряко унаследена от формата на съответните арамейски и сирийски знаци, което подкрепя горния извод.

Още няколко важни особености на прабългарите ги отличават от народите на Източна и Южна Европа, но силно ги сближават с тези на древна Месопотамия. Сред жреците на Вавилон и Асирия имало специални ясновидци – прорицатели (astrological interpreter, soothsayer, prophet), наречени *bāru* (от семитския глагол *bars* – „да видя, да проверя“), които отгатвали волята на боговете чрез т.нар. ключ на Соломон, по полета на птиците и др. Но най-характерният начин за предсказване било гадаене по вътрешностите на жертвени агнета (иероскопия), особено по техния черен дроб (гепатоскопия) (Гуляев, 2005: 70). Известно е, че през VIII и IX в. прабългарите също използвали метода за гадаене и предсказване по вида на вътрешностите на жертвеното животно, с което рязко се отличавали от византийци и праславяни. В старобългарския език са съществували няколко особени думи със значение, близко до това на *bars*, *bāru* – *врач* (лекар, знахар, билкар), *вражалец* (предсказател, гадател), *врачка* (ясновидка, прорицателка), *балий* (лечител), *балия* (знахарка, магьосница), *влъх(ва)* (източен жрец, гадател, пророк, вълшебник, маг, магьосник) и голям брой техни производни. Тези думи са усвоени от някои околни на България народи, но тяхната етимология е съвършено неизвестна. В някои случаи християнската религия е успяла да им придаде негативното значение „лъжец, измамник“. Например, *врач* се представя като праслав. **v(ъ)g* – асъ = лъжец и се извежда от корена на руския глагол „врать“ – лъжа. Някои автори предполагат прабългарски произход на *врач*. На основа на гореказаното може да се допусне, че посочените думи може да са наследство от езика на Аспаруховите българи и съдържат обща семантична основа (връч-, влъх-), която етимологично възхожда към асирийските думи *bars*, *bāru* и предава тяхното значение⁶⁾.

Друга обща особеност на прабългарите и месопотамските народи е погребалната практика (трупополагане и кремация) и вярванията за вампи-

ряване на починалите. За последното съдим по археологически данни и унаследените представи при средновековните и съвременните българи. При шумерите след смъртта тялото на покойника или остатъкът от кремацията се поставят от близките на покойника в гробница заедно с всичко необходимо за неговото удобство в отвъдния свят: храни, дрехи, украшения и оръжия (Maspero, 1903). От своя страна, покойникът запазвал предишното си уважение и чувства към близките си и продължавал да се грижи за тях. Ако те пропуснали да направят това, покойникът си отмъщавал и се връщал в тяхната къща, за да ги измъчва, проклина и съсипва с болести. Ако покойникът бивал лишен от погребение, той ставал бедствие не само за своите близки, но и за цялото селище. Когато някой бивал погребан без молитви, водоизлияния (sik!), дарове и жертвоприношения, другите покойници отказвали да го приемат в гробището и не му давали нищо повече от парче хляб. Духът на непогребания или лошо погребания мъртвец, след като няма нито място за покой, нито храна, започвал да скита безцелно из селището и околността, изпълнен единствено с мисълта да граби и краде от живите. През нощта неговият дух се промъквал в къщите, разкривайки се с ужасяваща външност пред техните обитатели. През късна доба той нападал своите жертви и се прилепвал до тях, след което жертвите се разболявали и умирали, освен ако не се направи такава магия, която да победи неговата смъртоносна прегръдка. Същите персонажи и представи за отвъдния свят ги има в изобилие и при българите – вампири, таласъми, нави, караконджоли. Основателно се предполага, че представата за вампиряване е наследена от прабългарите, защото за предпазване от вампиряване прабългарите, както и някои сармати от Северното Причерноморие, прилагали т.нар. послесмъртно обездвижване – завързване и счупване на краката на покойника. В най-дълбочинните народни вярвания на българите, освободени от влиянието на християнството, липсват представите за рай и пъкъл, а душите на покойниците „пребивават“ в гробищата, също както и при шумерите. Забелязано е, че много герои и сюжети от българските народни приказки съвпадат или са близки с митовете на месопотамските народи. Някои сцени, представени от българските кукери, наподобяват реални събития и легенди от историята на древна Месопотамия, в които участват известни царе, герои и богове.

Наличието на специфичен календар при прабългарите също ги сближава с културната традиция на месопотамските народи. За съществените особености на прабългарския календар се съди главно по неговото отражение върху българските народни вярвания и празничната система. Смята се, че календарът е от слънчев тип с начало на годината, съвпадащо с деня на зимното слънцестоене (дн. 21/22 декември – Сполязовден). Това отговаря на древната представа сред народите на Месопотамия и Египет за годишния кръговрат на Слънцето „детство – зрялост – старост – смърт – възраждане“,

отразена в Стария завет и унаследена в християнската празнична система. В народната представа Сполязовден дава началото на годината и на системата от български народни празници. Първият ден на годината, наречен Единак (дн. 22 декември – Еднажден – Игнажден), не бил номериран, което позволява останалите 364 дена да се групират в 4 сезона по 91 дена, 12 месеца и точно 52 седмици. Според този календар най-важният момент в годината – Смъртта и Възраждането на Слънцето, настъпва на третия номериран ден от годината – сряда (дн. 25 декември). Това също е древно месопотамско явление, отразено в Библията, където се казва, че Слънцето е създадено на третия ден от началото на света. Структурата на този календар съвпада с т.нар. календар на Енох, известен от апокрифната християнска литература и оставил дълбоки следи в някои блискоизточни общества (есеите) и кавказки народи (нахчи).

Повечето изследователи на прабългарския календар обръщат внимание на една негова несъществена особеност – групирането на годините в 12-годишни цикли. Всяка година от цикъла отговаря на определено зодиакално съзвездие и се обозначава с име на животно. Смята се, че прабългарите са заимствали този начин на броене на годините от древните китайци посредством тюрките, които в периода 565 – 583 г. са владеели Северното Прикавказие. Това твърдение може и да е вярно, но може и да се критикува от гледна точка на факта, че представата за 12-годишен зодиакален кръг от съзвездия има месопотамски произход и е достигнала до китайците едва в началото на н.е.

Следваща обща особеност при прабългари и месопотамци е стилът на тяхното художествено изкуство. Стилът на елитарното художествено изкуство при прабългарите, доколкото то е съхранено, е добре охарактеризиран от българските специалисти (Ваклинов, 1977: 236 – 237; Мавродинов, 1959: 88 – 90, 215 – 219, обр. 243 – 253 и цит. лит.; Filov, 1919). Прабългарското художествено изкуство се отличава с пестелива декоративност, липса на тримерна дълбочина, антропоморфност при изобразяване на главите на животните, изобразяване на телата в профил и лицата в анфас. С тези си задължителни особености то плътно се приближава до т.нар. източно (месопотамско, персийско и даже египетско) художествено изкуство, но коренно се отличава от реалистичния стил на съвременното му гръко-римско художествено изкуство.

В строителната техника на прабългарите се забелязват силни кавказки традиции (Чобанов, 2006). Пристигналите от Стара Сарматия Аспарухови българи започват да строят с големи дялани каменни квадри, което рязко ги отличава от заварената многовековна строителна традиция на византийците. По същото време тази техника на строеж е жива в земите на Северна Месопотамия – бившата Асирия. Различна е и строителната техника в Южна

Месопотамия, където древните шумери, акадци и вавилонци ползват друго основно строително средство – тухлата. До приемането на исляма в Сирия продължават да строят сградите си с каменни квадрати, подобни на капищата⁷⁾ и крепостите в Плиска, Дръстър, Мадара, Пъкююл луй соаре и др. Няколко такива града могат да се видят и днес, запазени в сирийската пустиня, изоставени след приемането на исляма от местното население.

В заключение, в статията са представени данни и доказателства за общи религиозни и културни особености при древните народи на Месопотамия и при Аспаруховите прабългари, унаследени от съвременните българи. Тези особености се обясняват с наличието на продължителен културен транскавказки обмен и се съгласуват с представата, че Аспаруховите прабългари са включвали население, продължително пребиваващо в района северно от Кавказ.

БЕЛЕЖКИ

1. В скалната църква при Басараб (Мурфатлар), Северна Добруджа, са намерени над 60 надписа с прабългарски знаци. В действителност те са много повече. Някои изследователи (К. Шкорпил, В. Бешевлиев и др.) смятат, че това са буквени знаци от някаква прабългарска азбука.
2. Таблицата съдържа основно фонетични транскрипции на знаците според Турчанинов (1971, 1990). В пълен вид е представена в (Добрев, 2002: 1) и е използвана за разчитане на прабългарски надписи (Иванов и Минкова, 2009), Войников (2012) и др.
3. Подобно на Янкул – Анишър това название също може да е съхранено чрез диалектното йя – зълва, и Ая (Айя, Айа) – името на кобилката от разказа на Й. Йовков „По-малката сестра“.
4. Санскрит *vankati*, английски *wander* = „движа се, скитам, блуждая“. На гръцки „блуждаещ“ = планета.
5. От санскритското и келтското *in* = управлява.
6. Представянето на старобългарските думи „врач“, „балий“, „вражалец“, „врачувам“, „врачка“, „влъх(ва)“ като прабългарски варианти на месопотамското *bars*, *bāru* силно накланя везните в полза на предложения от някои автори месопотамски произход на следните знаменателни прабългарски думи – кумир, книга, печат и онгъл. Например Ст. Младенов свързва кумир с древносирийското *kuṃṡā* – „молитвено място“ (Младенов С., История на българския език. 1979. Превод от немското издание на книгата, 1929: 206). Според (Добрев И. Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. С. 2005 г., с. 235 – 239) прабългарската дума книга може да произлиза от асирийското *kaniku* – „нещо написано“, и *kunukku* – „печат“, през някой кавказки език (в източнокавказкия лезгински език *kh'n*, *kh'in*

- книга, в арменски knik – печат). П. Добрев свързва прабългарската дума печат с грузинското bečedi – „печат“, и онгъл с шумерското unnuki – „вътрешен“, onogon, ongo – „вътрешен кръг“ (Добрев, П. История на българската държавност. С. 1995, с. 88). Горекананото придава по-голяма тежест на хипотезата колдун < халдей = месопотамски жрец.
7. В храмовете на вавилонци, асирийци и по-късните евреи имало големи съдове – умивалници и/или басейни с вода за измиване на жреците. Басейните били облицовани с украсени каменни плочи, а съдовете били от блестяща мед или бронз. Ритуалното измиване и възлияние са били свещени обичаи в културата на Месопотамия, описани в Библията. В откритите досега десетина прабългарски капища също са установени басейни за вода – например тези в Плиска и Мадара. Без съмнение в капищата е имало и медни умивалници, може би за тях се отнася неясният термин „медното гумно на прабългарите“. В Североизточна България терминът „хумба“, сроден с „гумно“, означава „голям трап в земята, пещера, трап за съхранение на зърно“.

ЛИТЕРАТУРА

- Beschewliev, V. (1977). Beobachtungen uber die protobulgarischen Runeninschriften bei Basarab. *Известия на народния музей Варна*. 13 (28), 49 – 55.
- Filow, B. D. (1919). *Early Bulgarian Art. With 58 Plates and 72 Illustrations In The Text*. Berne: Paul Haupt. Academical book-store, formerly Max Drechsel.
- Maspero, G. (1903). *History Of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia, And Assyria*. Edited by A. H. Sayce. London. Volume III. The Grolier Society Publishers.
- Vaklinov, S. (1978). Ein Denkmal Runischen Schrifttums Pliskas (pp. 245 – 254). In: *Studia in honorem Veselin Besevliev*, Sofia.
- Lehmann, W. P. (1986). *A Gothic Etymological Dictionary*, E.J. Brill, Leiden.
- Абаев В. И. (1958). *Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том I, А – К*. Москва-Ленинград: Изд. АН СССР,
- Авдиев, В. И. (1970). *История Древнего Востока*. М.
- Ильин, Г.Ф. (1958). *Введение. Старинное индийское сказание о героях древности „Махабхарата“*. Москва: Академия наук СССР.
- Бируни, Абу Райхан. (1957) *Избранные произведения. Т. I. Памятники минувших поколений*. Перев. и прим. М. А. Салье. Ташкент: Издательство ФАН УзССР.
- Алексиев – Хофард, А. (2001). *Изгубените кодове на древните българи*. София: Изд. Тангра Танакра.
- Андреев, Й. (1999) *История на Второто българско царство. Курс лекции*. Велико Търново.

- Афанасъев, В. К. (1991) Аншар и Кишар. В: *Мифы народов мира. Энциклопедия*: в 2-х т. Гл. ред. С. А. Токарев. Москва: „Сов. Энциклопедия“, Т.1. А – К. — 671 с. с ил.; Т.1. К – Я. — 719 с. с ил.
- Белов, А., Щерков, Т. А. (ред.) (2000). *Когда Ану сотворил небо*. Москва: Литература древней Месопотамии.
- Бешевлиев, В. (1979). *Първобългарски надписи*. София.
- Бешевлиев, В. (1981). *Прабългарски епиграфски паметници*. София.
- Ваклинов, С. (1977). *Формиране на старобългарската култура. VI – XI*. София: Наука и изкуство.
- Войников, Ж. (2011). *Алано-древнобългарското писмо*. Велико Търново: Фабер.
- Вулли, Л. (1961). *Ур халдеев*. Москва: Издательство восточной литературы (прев. от англ.).
- Георгиев, П. (1992). Дешифриране на загадъчния надпис от Плиска (с. 107 – 112). В: *Приноси към българската археология*. I (48). София.
- Гуляев, В. И. (2005). *Шумер. Вавилон. Ассирия: 5000 лет истории*. Москва: Алетея.
- Дечев, Д. (1940). *Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите* (Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum anno 866). Второ издание (Университетска библиотека, 213). София.
- Добрев, П. (2002). *Да изтръгнеш слово от камъка. За какво разказват свещените надписи на езика на Аспарух*. София: ИК Галик.
- Добрев, П. (1992). *Каменната книга на прабългарите*. София: ИК Проксима.
- Дончева С., Николов Н. (2011). Бронзов амулет със знаци от Североизточна България (с. 279 – 287). В: *Том 4. Научни изследвания в чест на професор д.и.н. Иван Карайотов по случай неговата 70-годишнина*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“.
- Дячъенко, Г. (2005). *Полный церковно-славянский словарь*. Москва: Отчий дом. (фототипно издание от 1900 г.).
- Иванов И. Т. (2006). Изследване върху прабългарските названия на планетите-богове съгласно розетата от Плиска. *Епохи, историческо списание – Велико Търново*. XIV(1 – 2), 225 – 234.
- Иванов, И. Т. (2007). Изследване върху прабългарските названия на планетите-богове съгласно розетата от Плиска и раннохристиянски надпис от Северна Добруджа. *Анали*, 1 – 3, 104 – 110.
- Иванов, И. Т. (2008). Нов прочит на руните по бронзовата седмолъчна розета от Плиска. *Авитохол*, 28, 46 – 49.
- Иванов, И. Т., Минкова М. (2009). За четенето на един рунен надпис от Мурфалгар – Северна Добруджа (с. 297 – 299). В: *EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovaе*. Издание на Националния исторически

- институт с музей при Българската академия на науките. В. Григоров, М. Даскалов, Е. Коматарова-Балинова – редактори. София.
- Иванов, П. (2005). Съдържанието на руническите надписи върху бронзовата розета от Плиска. *Науч. съоб. на СУБ, кл. Добрич (Електронна версия), т. 7.*
- Ильин, Г. Ф. (1958). *Введение. Старинное индийское сказание о героях древности „Махабхарата“.* М. Академия наук СССР.
- Клайнер, Б. (1977) *История на България.* София: Изд. БАН.
- Крамер, С. Н. (1965). *История начинается в Шумере.* Москва: Наука.
- Мавродинов, К. (1959). *Старобългарското изкуство (изкуството на първото българско царство).* С.
- Мелетинский, Е. М. (1990). *Мифологический словарь.* Москва: Изд. Советская энциклопедия.
- Миклошич, Ф., Востоков, А. Х., Бередников, Я. И., Кочетов, И. С. (1899). *Словарь древнеславянского языка.* Санкт-Петербург: СПб. А. С. Суворин.
- Мутафчиев, К. (1993). *История на прабългарите. Част 2.* София: Гуртанов.
- Овчаров, Д. (1995). Отново за бронзовата седмолъчна розета от Плиска. *Старобългаристика, 4,* 114 – 115.
- Петрова, П. (1993). Към въпроса за седмолъчната розета в Плиска (с. 103 – 106). *Приноси към българската археология, I. Сборник на Археологическия Институт с музей при БАН.* София: Изд на БАН.
- Попов, А. (1866 – 1869). *Обзоръ Хронографовъ русской редакции, част I-II,* М.
- Попов, С. (2003). Българи и евреи по Аврамово време. *Авитохол, 25,* 35 – 43
- Редер, Д. Г. (1980). *Мифы и легенды древнего Двуречья.* М. Наука.
- Токарев, С. А. (гл. ред.) (1982). *Мифы народов мира. Энциклопедия. Том 2, К – Я.* Москва: Советская Энциклопедия.
- Турчанинов, Г. (1990). *Древние и средневековые памятники осетинского письма и языка.* Владикавказ: Ир.
- Турчанинов, Г. (1971). *Памятники письма и языка народов Кавказа и Восточной Европе.* Ленинград.
- Цонев, В. (2004). *Древните българи, Шумер и Вавилон.* София: Литера Прима.
- Чобанов, Т. (2006). Български владетелски имена и представителни триделни сгради от района на Кавказ (с. 78 – 87). *Известия на Националния исторически музей – София, том XVII.* Велико Търново: Фабер.

CULTURAL AND RELIGIOUS LINKS BETWEEN THE ASPARUKH PROTOBULGARIANS AND THE ANCIENT PEOPLES OF MESOPOTAMIA

Abstract. This article points to evidence of Transcaucasian cultural and religious relations between the North Ciscaucasian Protobulgarians and the peoples of Mesopotamia. Firstly, there are parallels in the names of Mesopotamian gods and those of three gods occurring in inscription on a newly found medallion from Northeastern Bulgaria. The names of three other planets found on a rosette from Pliska are also close to the respective Mesopotamian names but have Indo-European parallels. Secondly, the article focuses on certain “old” Bulgarian words that are used to this day and have Protobulgarian origins. The author connects them etymologically to Assyria-Babylon words. Further support of main hypothesis is to be found in the similarities between Mesopotamian and Protobulgarian art, written signs, calendar, funerary practices and beliefs.

Assoc. Prof. Ivan Tanev Ivanov, PhD

✉ Thracian University
16 Armeyska Str.
6000 Stara Zagora, Bulgaria
Email: ivanov_it@gbg.bg